

mergând până la cele mai ascunse nuanțe, poate oferi diplomaților momentului soluții de gestionare eficientă a relației bilaterale cu Rusia.

Studiul se cere așadar continuat și aprofundat prin expandarea arealului de investigare și includerea fondurilor omise din aceeași Arhivă de Politică Externă a Imperiului Rus – astăzi o componentă a Departamentului Istoric-Documentar din cadrul Ministerului de Externe al Federației Ruse –, dar și la alte instituții de arhivă care dețin documente externe, cum ar fi Arhiva de Stat a Federației Ruse (Государственный архив Российской Федерации), sau Arhiva de Stat Rusă a Actelor Vechi (Российский государственный архив древних актов).

Așteptăm prin urmare cu interes volumul II (ori I, după caz...) și, eventual, un al treilea²¹, care să ilustreze momentul reorientării spre Franța a politicii externe a Imperiului Rus, ale cărui preliminarii au fost hotărâte mai cu seamă de adâncirea contradicțiilor cu Austro-Ungaria și Germania în spațiul geopolitic al Balcanilor. Este vorba despre intervalul premergător reazășării întregului sistem de alianțe europene, prilejuit de impunerea pe scena internațională a grupării numite *Entente Cordiale* – eveniment produs prin încheierea succesivă a înțelegerilor ruso-franceză (1891-1893), anglo-franceză (1904) și ruso-engleză (1907). O perioadă cu siguranță spectaculoasă prin febrilitatea demersurilor diplomatice întreprinse de cancelariile a trei mari puteri europene pe lângă micile puteri regionale, inclusiv pe lângă România, pentru atragerea acestora din urmă în noul bloc politico-militar al Antantei, în fapt, în cea dintâi conflagrație mondială a secolului XX.

Octavian Dască

Vitalie Văratec (coord.), *Prizonierii de război români în Uniunea Sovietică. Documente (1941-1956)*, București, Monitorul Oficial, 2013.

La începutul acestui an, Centrul de Studii Ruse și Sovietice "Florin Constantiniu" din cadrul Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului a organizat o conferință internațională închinată unui episod deopotrivă de puțin cunoscut și dureros al istoriei: prizonieratul militarilor români în URSS în contextul celui de-al doilea război mondial și al urmărilor sale. Manifestarea, susținută de istoricul și diplomatul Vitalie Văratec și moderată de Radu Ciuceanu și Ion Buga, gazde ale INST, s-a bucurat de prezența ministrului-consilier al Ambasadei Republicii Moldova la București, Emil Jacotă, a cercetătoarei Anna S. Gladysheva, de la Institutul de Slavistică din cadrul Academiei Ruse de Științe, a istoricilor Ioan Scurtu și Alexandru Oșca, precum și a unui auditoriu compus din veterani de război, elevi, studenți, cercetători, reprezentanți din *mass media*.

²¹ Și acest interes este justificat și de faptul că, în timpul directoratului la Arhivele Naționale al cercetătorului ieșean afiliat la același institut, proiectul lansării unor activități bilaterale româno-ruse de depistare și editare de avergură a fost receptat în mod cât se poate de refractar.

Prilejul evenimentului a fost oferit de prezentarea volumului intitulat *Prizonierii de război români în Uniunea Sovietică. Documente (1941-1956)*¹, elaborat de Vitalie Văratec (coordonator), Ilie Schipor și Laurențiu Constantiniu, ca rezultat al parteneriatului dintre Arhiva Rusă de Stat Militară a Federației Ruse² și Institutul Diplomatic Român, inițiat în 2007³. Cartea a fost lansată la 12 decembrie 2013, în cadrul programului “Repere editoriale la MAE” de la Ministerul Afacerilor Externe al României, apoi în Federația Rusă, la sediul Ambasadei României de la Moscova (31 ianuarie 2014). Institutul Diplomatic Român a beneficiat integral de stocul cărții, editate într-un tiraj mic, urmând să o posteze pe site-ul instituției pentru a înlesni cercetarea.⁴

Interesul cercetătorului de origine basarabeană Vitalie Văratec față de tema prizonierilor de război români în URSS – această “veritabilă cenușăreasă a istoriografiei românești” (expresia sugestivă îi aparține) – datează din anul 1998, când își exercita mandatul în calitate de consilier II al Ambasadei României la Moscova. În alocuțiunea rostită la conferință, autorul a împărtășit audienței unele amintiri din acea perioadă, când, însoțit în capitala rusă de o “scrisoare de recomandare a profesorului Radu Ciuceanu”, a avut ocazia de a vedea “pentru prima dată dosarul personal al unui prizonier român”, întâmplare ce i-a influențat decisiv intenția de a pune documentele în circuitul științific. Primele contacte cu Arhiva Rusă de Stat Militară de la Moscova i-au adus lui V. Văratec șansa de a lua cunoștință de bogăția materialului documentar și de condițiile de acces la acesta, întărindu-i convingerea că nu va reuși “de unul singur” și că finalizarea planului său reclamă un efort științific de grup, focalizat pe investigația sistematică în arhive și biblioteci, continuat apoi cu selecția riguroasă și traducerea documentelor.

¹ Vitalie Văratec (coord.), *Prizonierii de război români în Uniunea Sovietică. Documente (1941-1956)*, București. 2013.

² Vezi la <http://rgvarchive.ru/>; Arhiva Militară de Stat Rusă (Российский государственный военный архив: ПИВА), denumită astfel începând din anul 1992 este astăzi în sistemul Arhivelor Statului din Federația Rusă (ROSARHIV) unul dintre cei mai importanți depozitari de fonduri militare și istorice create în epoca sovietică (1917-1991). Pe întreaga durată a existenței Uniunii Sovietice, această instituție a adunat practic întreaga documentație militară produsă de Armata Roșie în intervalul 1918-1940, de structurile CeKa-OGPU-NKVD-MAI al URSS din 1918-1991, precum și materiale din 1917-1922 referitoare la “Mișcarea Albă”. În anul 1992 Arhiva Militară de Stat Rusă a preluat documentele Arhivei Centrale de Stat (Speciale) a URSS (Центральный государственный (Особый) архив СССР) – înființată în 1946 în scopul păstrării documentelor confiscate de la Germania hitleristă și din țările Europei de Est, completată ulterior cu documentele organelor competente în problemele prizonierilor de război și ale persoanelor internate în lagăre (organe subordonate Direcției de Stat pentru Afacerile Prizonierilor și Internaționale (1939-1960): ГУПВИ НКВД-МВД СССР). În iulie 1992 Arhiva Centrală de Stat (Specială) a URSS a fost desecretizată, schimbându-și denumirea în Centrul de Păstrare a Colecțiilor Istorico-Documentare (Центр хранения историко-документальных коллекций: ЦХИДК), iar în anul 1999 a fost încorporată în Arhiva Militară de Stat Rusă. În prezent, Arhiva Militară de Stat Rusă deține 33.840 de fonduri arhivistice, însumând 7.342.301 de unități arhivistice (conform unei situații de la 1 ianuarie 2013), fapt care o plasează în rândul celor mai mari Arhive din Europa.

³ Vezi <http://www.idr.ro/>.

⁴ Mențiuni privind apariția volumului se găsesc la adresa: <http://www.idr.ro/Prizonierii-de-razboi-romani-in-Uniunea-Sovietica.-Documente-%281941-1956%29.html>.

Intervențiile sale au dat însă roade abia după un deceniu, în momentul în care – potrivit prevederilor *Acordului între Guvernul Federației Ruse și Guvernul României privind colaborarea în domeniul culturii, științei și învățământului* (27 septembrie 1993) –, producându-se vizita la Moscova a rectorului Institutului Diplomatic Român, Radu Carp (24-25 mai 2010), între institut și Agenția Federală de Arhivă a Rusiei (Arhiva Rusă de Stat Militară a Federației Ruse) a fost încheiat *Protocolul de colaborare în scopul pregătirii și editării volumului de documente „Prizonierii români în URSS”*.⁵ La acea dată, preocupările istoricilor ruși⁶ și mai ales ale celor occidentali (germani, polonezi, cehi, unguri ș.a.)⁷ în sfera de cuprindere a prizonieratului celui de-al doilea război mondial în URSS înregistraseră un avans considerabil comparativ cu interesul manifestat de cercetătorii români pentru soarta propriilor militari deținuți în lagărele sovietice. Pe bună dreptate, Vitalie Văratec a ținut să evidențieze chiar din primele momente ale discursului său că “românii au venit târziu...” în arhivele rusești.

Amintim că la începutul anilor '90 Comitetul pentru Problemele Arhivelor de pe lângă Sovietul de Miniștri al Republicii Sovietice Federative Socialiste Ruse (ROSKOMARHIV) și-a asumat deplina disponibilitate pentru facilitarea accesului cercetătorilor români la documentele despre prizonierii de război români din URSS. În contextul “programului de schimburi culturale”, semnat între Comitet și Arhivele Statului din România în martie 1991, la 27 decembrie 1991 la Moscova a avut loc o întvedere între vicepreședintele Comitetului pentru Problemele Arhivelor de pe lângă Sovietul de Miniștri al RSFSR, Anatoli S. Prokopenko, și ambasadorul român la Moscova, Vasile Șandru. Primul a pus la dispoziție lista a șaizeci și șapte de localități din URSS unde au fost înmormântați prizonierii de război români și o situație referitoare la persoanele civile arestate și deportate din România, precizând totodată că în Arhivele rusești se află dosarele personale ale tuturor prizonierilor de război și ale civililor români arestați, conținând informații complete despre numele și datele personale ale celor decedați, în special ale ofițerilor, precum și date cu privire la condițiile de trai, la alimentația ori sănătatea deținuților ș.a.⁸ Prokopenko a dat

⁵ Vezi <http://moscova.mae.ro/ru/node/584>.

⁶ Vezi pe larg M.M. Zagorulko (red.), *Военнопленные в СССР. 1939-1956. Документы и материалы* (Prizonierii de război în URSS: 1939-1956. Documente și materiale), Moscova, 2000 (disponibilă la adresa web: <http://militera.lib.ru/docs/da/voennoplennye/index.html>).

⁷ Vezi *Венгерские военнопленные в СССР. Документы и материалы. 1941-1953 годов* (Prizonierii de război maghiari în URSS. Documente și materiale: 1941-1953), Moscova, 2005 (disponibilă la adresa web: <http://rgvarchive.ru/publikatsii/sborniki-dokumentov.shtml>); *Военнопленные в СССР. 1939-1956 гг. Документы и материалы. Т. 2. Военнопленные в Сталинграде. 1939-1954. Документы и материалы* (Prizonierii de război în URSS: 1939-1956. Documente și materiale, vol. 2: Prizonierii de război în Stalingrad: 1939-1954. Documente și materiale), Volgograd, 2003 (disponibilă la adresa web: <http://rgvarchive.ru/publikatsii/sborniki-dokumentov2.shtml>); *Военнопленные в СССР. 1939-1956 гг. Документы и материалы. Т. 3. Творчество военнопленных о Сталинграде и о себе. 1946-1949 гг. Документы и материалы* (Prizonierii de război în URSS: 1939-1956. Documente și materiale, vol. 3: Operele prizonierilor despre Stalingrad și despre ei înșiși: 1946-1949. Documente și materiale), Volgograd, 2006 (disponibilă la adresa web: <http://rgvarchive.ru/publikatsii/sborniki-dokumentov2.shtml>).

⁸ Arhivele Naționale, *Telegrama* nr. 044973/28.12.1991 a Ambasadei României la Moscova către Ministerul Afacerilor Externe.

asigurări lui V. Șandru că întreaga documentație poate fi studiată. În mod regretabil, istoricii români și mai cu seamă Arhivele Statului nu au profitat în acel moment de oferta sovietică, iar la scurt timp după episod documentele trofeu de război au fost restituite Germaniei.

În prelegerea sa, Vitalie Văratec a semnalat că problema prizonieratului în URSS este “extrem de complexă” și implică sarcina stabilirii numărului exact al prizonierilor și a apartenenței lor naționale deosebit de compozite – germani, români, japonezi, finlandezi, maghiari, polonezi, slovaci, italieni, croați, sârbi, evrei din Ungaria ori Transnistria, olandezi, belgieni, cehi, francezi, spanioli, ba chiar ...americani-voluntari înrolați în trupele *Wermachtului* și *Waffen SS*, apoi se cere elucidarea statutului prizonierilor în conformitate cu tratatele internaționale semnate și ratificate (sau nu) de către URSS, interpretate în manieră proprie, sovietică ș.a. Autorul a dorit să risipească de la bun început confuzia perpetuată în opinia publică și chiar între istorici, potrivit căreia “prizonierii de război erau deținuți în lagărele GULAG⁹”. În realitate, aceștia erau transferați într-o altă structură a temutului Comisariat al Poporului pentru Afacerile Interne, și anume la Direcția de Stat pentru Afacerile Prizonierilor și Internaționale (ГУПВИ НКВД-МВД СССР). Pe parcursul întreg al celui de-al doilea război mondial, în lagărele sovietice pentru prizonierii de război s-au aflat mai bine de patru milioane de cetățeni străini. Pentru paza și întreținerea acestora, în cadrul sistemului organelor NKVD a fost înființată – prin *Ordinul* nr. 0308 din 19 septembrie 1939 al Comisarului Poporului al Afacerilor Interne (L.P. Beria), intitulat *Cu privire la organizarea lagărelor pentru prizonierii de război* – Direcția de Stat pentru Afacerile Prizonierilor și Internaționale (УПВ-ГУПВИ НКВД-МВД СССР).¹⁰ Evenimentul venea la numai două zile de la ocuparea teritoriilor estice ale Poloniei (popularizate în URSS sub denumirile insidioase de “Ucraina de Vest” și “Belorusia de Vest”) de către trupele sovietice, ca urmare a *Protocolului adițional secret la Pactul Molotov-Ribbentrop* din 1939, campanie în urma căreia în captivitatea sovietică au ajuns 240-250.000 de soldați și ofițeri polonezi.¹¹

Contribuția autorilor volumului la clarificarea statutului internațional al prizonierilor, generator de confuzii în înțelegerea istoriei prizonierilor români din URSS, este deosebit de importantă. Vitalie Văratec a accentuat că, “în linii mari”, statutul prizonierilor de război din Uniunea Sovietică era în conformitate cu cel stabilit

⁹ Главное управление лагерей и мест заключения (ГУЛар), subdiviziune a Comisariatului Poporului pentru Afacerile Interne (NKVD-MAI al URSS), care a exercitat administrarea locurilor de detenție forțată în masă din Uniunea Sovietică în perioada 1923-1967.

¹⁰ A.L. Kuzminykh, *Система ГУПВИ НКВД-МВД СССР: Генезис, эволюция, распад. 1939-1953 гг.* (Sistemul Direcției de Stat pentru Afacerile Prizonierilor și Internaționale a NKVD-MAI din URSS: geneză, evoluție, desființare. 1939-1953), disponibilă la adresa web: <http://volog.ranepa.ru/download/old/pdf/112010/Kuzminih.pdf>.

¹¹ V.I. Korotaev, *Система лагерей ГУПВИ НКВД (МВД) СССР и немецкие военнопленные (1941-1956)* (Sistemul lagărelor Direcției de Stat pentru Afacerile Prizonierilor și Internaționale a NKVD (MAI) din URSS), în *Військовий полон та інтернування (1939-1956). Погляд через 60 років. Матеріали міжнародної наукової конференції 2-4 червня 2006 року* (Prizonierii de război și internații: 1939-1956. Retrospectivă la 60 de ani. Materialele Conferinței Internaționale de la 2-4 iunie 2006), Kiev, Parlaments'ke vidavnistvo, 2008, p. 143 (<http://histans.com/LiberUA/978-966-611-596-9/978-966-611-596-9.pdf>)

la Conferința de la Geneva din 27 iulie 1929, dar “au existat și deosebiri” evidente în special din tratamentul aplicat ofițerilor și la folosirea muncii prizonierilor în industria militară. La începutul campaniei de est, statutul juridic internațional al prizonierilor de război era reglementat de “dreptul de la Haga” și de “dreptul de la Geneva”, respectiv de: *Convenția a IV-a de la Haga din 18 octombrie 1907 referitoare la legile și obiceiurile războiului terestru*, *Convenția de la Geneva pentru îmbunătățirea soartei răniților și bolnavilor din armatele în campanie* (27 iulie 1929)¹² și *Convenția referitoare la tratamentul prizonierilor de război* (27 iulie 1929)¹³. Convenția de la Haga a fost semnată și ratificată de Rusia țaristă, apoi recunoscută *de jure* de către Sovietul Comisarilor Poporului la 4 iunie 1918. Altfel au stat însă lucrurile în cazul celor două convenții internaționale din 1929 de la Geneva. La mai bine de doi ani trecuți de la lucrările conferinței din capitala Elveției, guvernul sovietic a semnat numai primul document, cel privitor la soarta răniților și a bolnavilor din armatele în campanie.¹⁴ Refuzul de a adera la *Convenția referitoare la tratamentul prizonierilor de război* a comportat un caracter politico-ideologic. Poziția sovietică nu a fost de acord cu anumite stipulări, precum erau cele despre înlesnirile convenite ofițerilor sau despre posibilitatea antrenării prizonierilor de război în activități lucrative, astfel că URSS a adoptat un *Regulament* propriu pentru situația prizonierilor de război (Постановление ЦИК и СНК СССР № 46 об утверждении проекта постановления ЦИК и СНК СССР „Положение о военнопленных”)¹⁵, care a fost valabil până la 1 iulie 1941. Se știe că între răniții și bolnavii capturați pe de o parte, și pe de alta prizonierii ajunși pradă inamicului există mari diferențieri de natură juridică. Pentru a exemplifica: sub incidența celei dintâi *Convenții* ajung răniții și bolnavii dintr-un spital de campanie, în timp ce forța vie, combatanții capturați pe câmpul de luptă se includ în categoria prizonierilor de război.

În istoriografia sovietică și rusă a celui de-al doilea război mondial a fost larg răspândit mitul conform căruia atitudinea *Wermachtului* față de prizonierii sovietici, comparativ cu atitudinea față de prizonierii occidentali, a fost mult mai dură tocmai din cauză că URSS nu a semnat *Convenția de la Geneva privind tratamentul prizonierilor de război*, astfel că Hitler nu era constrâns prin nicio obligație juridică față de primii. Declarația lui Litvinov din 1931 a servit unor autori sovietici drept “argument” că URSS ar fi aderat și la *Convenția privind tratamentul prizonierilor de război*; în lucrările lor aceștia au adăugat sintagma “prizonieri de război” în fragmentul “privind îmbunătățirea soartei răniților și bolnavilor din armatele în campanie”, fapt tradus prin falsificarea grosolană a documentelor oficiale. La noi confuzia a avut un fundament aproape real, plecând de la publicarea “dintr-o eroare” – crede Vitalie Văratec – în “Monitorul Oficial” a *Notei* primite de MAE român la 5 octombrie 1931

¹² “Monitorul Oficial” nr. 215 din 15 septembrie 1931, partea I, pp. 7595-7611.

¹³ Ibidem, pp. 7612-7639.

¹⁴ Vezi *Declarația Comisarului Poporului pentru Afacerile Externe* (Maxim Maximovici Litvinov) din 25 august 1931, în *Документы внешней политики СССР* (Documente ale politicii externe a URSS), Moscova, 1968, vol. 14: 1 ianuarie-31decembrie 1931г., p. 493.

¹⁵ Vezi pe larg M.M. Zagorulko (red.), *Военнопленные в СССР. 1939-1956: Документы и материалы* (Prizonierii de război în URSS: 1939-1956. Documente și materiale), Moscova, 2000, pp. 60-63.

din partea Ambasadei României din Elveția, care anunța că URSS ar fi aderat la ambele documente adoptate la Geneva. Iată textul *Avizului* Ministerului Regal al Afacerilor Străine, publicat în "Monitorul Oficial":

Ministerul Regal al Afacerilor Străine aduce la cunoștință că Iugoslavia, Portugalia, Anglia și Dominioanele, Norvegia, Suedia și Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste au aderat la Convențiunea pentru îmbunătățirea soartei răniților și bolnavilor din armatele în campanie, și Convențiunea relativă la tratamentul prizonierilor de război, încheiate la Geneva la 27 iulie 1929. Aderările statelor mai sus menționate vor produce efecte respectiv la 24 septembrie, 20 noiembrie, 8 decembrie, 23 decembrie, 24 decembrie 1931 și 3 ianuarie, 26 martie 1932.¹⁶

Practic, neclaritatea pe marginea acestui subiect important al legilor războiului s-a menținut în România mai bine de un deceniu, atrăgând după sine efecte dezastruoase asupra efectivelor combatante ale armatei române de pe Frontul de Est. La 9 iulie 1941, ministrul Apărării generalul Iosif Iacobici, făcea un apel către inamicul sovietic în privința tratamentului prizonierilor din cele două armate, "ținând seama de principiul reciprocității" – or această "reciprocitate" nu exista din moment ce guvernul sovietic semnase un singur document la Geneva. Fatalmente, la acea dată era deja în vigoare *Hotărârea* Sovietului Comisarilor Poporului al URSS nr. 1798-800c din 1 iulie 1941 pentru *aprobarea Regulamentului cu privire la prizonieri*¹⁷, act cu caracter secret, prin urmare, prevederile lui cu siguranță au rămas necunoscute oficialului militar român.

Noul *Regulament* încorporează în rândul prizonierilor de război, transferați în competența organelor NKVD:

- a) persoanele ce aparțineau forțelor armate ale țărilor aflate în stare de război cu URSS, capturate în timpul ostilităților, precum și pe cetățenii acestor țări, internați pe teritoriul URSS;
- b) persoanele ce făceau parte din formațiunile înarmate, altele decât ale forțelor militare ale inamicului, dacă aceste persoane purtau arme în mod fățiș;
- c) persoanele civile care, în baza unei aprobări corespunzătoare, însoțeau armata și flota dușmanului (de pildă: corespondenții de război, furnizorii, alte persoane capturate în timpul operațiunilor militare).¹⁸

Documentul sovietic din 1941 se apropia în trei puncte de *Convenția de la Geneva* din 1929 *privitoare la tratamentul prizonierilor de război*, puncte care stabileau: condiții deosebite pentru întreținerea ofițerilor, posibilitatea purtării semnelor distinctive de grad militar și eventualitatea plătirii unei solde numai ofițerilor (și nu tuturor prizonierilor, așa cum stipula *Regulamentul* din 1931). Totodată, existau și deosebiri față de prevederile *Convenției* de la Geneva. Astfel, prizonierii din categoria soldaților și subofițerilor puteau fi obligați să muncească în lagărele pentru prizonierii de război

¹⁶ "Monitorul Oficial" nr. 238 din 12 octombrie 1931, partea I, p. 8638.

¹⁷ M.M. Zagorulko (red.), *Военнопленные в СССР. 1939-1956...* (Prizonierii de război în URSS: 1939-1956...), pp. 65-68.

¹⁸ *Ibidem*, p. 65.

și în afara lor, în industrie și agricultură, pe baza unor norme speciale aprobate de către Direcția pentru Afacerile Prizonierilor și Internaților. Apoi, nu mai exista interdicția folosirii prizonierilor în activități cu condiții de muncă nocive pentru sănătate și nu se mai stipula dreptul la apărare pentru prizonierii acuzați de săvârșirea infracțiunilor, iar sentința de condamnare la moarte putea fi adusă la îndeplinire fără înștiințarea guvernului țării al cărei cetățean era prizonierul, ci doar cu notificarea Comitetului Executiv al Crucii Roșii Internaționale ori a *Semilunii Roșii*, după caz, dar într-un termen nu mai mare de o lună de la aducerea la îndeplinire.¹⁹

Numărul exact al prizonierilor români deținuți în lagărele NKVD nu va fi cunoscut niciodată pentru că nu dispunem de date despre prizonierii “dispăruți”, despre cei decedați prin înfometare sau ca urmare a bolilor, despre cei evadați ș.a. Cifrele vehiculate între istorici s-au bazat pe mai multe evidențe întocmite la nivelul lagărelor, în mare parte indescifrabile ori redactate neinteligibil în limba rusă, din cauza nivelului scăzut de educație al personalului pazei. Astfel de informații erau preluate de către Direcția de Stat pentru Afacerile Prizonierilor și Internaților a NKVD din URSS, care, la rândul ei, întocmea situații centralizatoare proprii. Astfel, cifrele variază de la o sursă de arhivă la alta și de la o lucrare științifică la alta. Nici măcar cele 270 de documente ale volumului românesc, deși aduc suficiente mărturii despre numărul prizonierilor, despre amplasarea pe lagăre sau despre statutul internațional și viața de zi cu zi a prizonierilor, nu epuizează un subiect atât de vast. Statisticile sovietice se pronunță, în general, asupra unui număr aproximativ de 187.000 de prizonieri români în URSS, din care cca 30% ar fi decedat în lagărele ГУПВИ, dar alte teorii urcă cifra până la 230.000, incluzându-i și pe cei internați în lagărele de tranzit. Unul dintre autorii cărții, Ilie Schipor, a preluat informațiile din valorosul volum de documente coordonat de istoricul rus M. M. Zagorulko – corpus din care peste o sută de documente se referă la prizonierii de origine română –, menționând că din totalul celor 3.899.397 de prizonieri originari din 65 de state/entități naționale/naționalități necunoscute (alcătuitoarele celor 350 de lagăre ale NKVD), românii au alcătuit 4,666% (181.967 de prizonieri), situându-se în acest mod pe locul trei, după germani și unguri.²⁰ Intervine de asemenea aspectul la fel de neelucidat al românilor făcuți prizonieri după data de 23 august 1944.

Bazându-se pe logica simplă a legii purtării războaielor, potrivit căreia armatele aflate în retragere nu iau prizonieri, Vitalie Văratec identifică un raport de tip cauză-efect între numărul mare de prizonieri și succesele militare de la Stalingrad și Cotul Donului, care au marcat momentul de cotitură al războiului și ofensiva Armatei Roșii pe toate fronturile. Un prim mare lot de 30.000 de prizonieri români și-au câpătat acest statut exact la Stalingrad. Practic, V. Văratec este de părere că România a avut mai mulți prizonieri în URSS (cca 130-140.000) după ce a întors armele împotriva Germaniei și nu înainte de acest episod: „un sfert de români au fost făcuți prizonieri înainte de 23 august 1944, iar trei sferturi au ajuns prizonieri după această dată”.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 67-68.

²⁰ Ilie Schipor, *Prizonierii români pe Frontul de Est*, sesiunea anuală de comunicări științifice. Oficiul Național pentru Cultul Eroilor. București, 10 decembrie 2007 (http://www.once.ro/sesiuni/sesiune_2007/10%20prizonieri.pdf).

Documentele selectate în volum dezvăluie cititorilor și aspecte ale vieții cotidiene a românilor în prizonierat, cum ar fi atitudinea populației locale față de prizonieri, ori regimul alimentar auster, absolut impropriu unor deținuți măcinați de boli și, pe de asupra, obligați la muncă istovitoare. A fost citată lucrarea cunoscutului profesor al Universității din Volgograd (fostul Stalingrad), Serghei G. Sidorov, despre evoluția rației alimentare a prizonierilor în perioada 1941-1945, din ce în ce mai mică pe măsura creșterii numărului acestora; norma de alimente era minimă și varia între 1.750 și 1.945 de calorii pe zi, incluzând rația de 100 g. de pâine pentru cei ce munceau, astfel că “acest regim alimentar nu acoperea nici măcar consumul de energie al unui om aflat în repaus.”²¹

V. Văratec a adus suficiente argumente cu privire la adaptabilitatea superioară a românilor la condițiile de lagăr, comparativ cu rata supraviețuirii înregistrate la germani, unguri și la reprezentanții altor nații; a invocat în discursul său chiar statistici interesante ale evadaților: “...n-au fost prinși 3,2 % din numărul celor care au evadat, cei mai mulți care n-au fost prinși au fost români!” Din nou, Vitalie Văratec afirmă: “Am găsit și unele mărturii ale persoanelor civile. O femeie în vârstă spunea că dimineța, când trecea pe lângă lagăr, în drum spre școală, se oprea la sârma ghimpată și urmărea cum stăteau aliniați prizonierii de război. Români se închinau, iar nemții îi arătau cu degetul și chicoteau. Și-atunci mi-am dat seama că românii s-au adaptat mai ușor la acele condiții dure, era vorba despre acel caracter ortodox. Pe acest principiu s-a găsit mai multă înțelegere la localnici...”

De un regim special a beneficiat latura ideologică a prizonieratului. Documentele din volum scot în relief faptul că “fiecare lagăr avea un serviciu operativ care desfășura activitate de propagandă, întocmai cum au procedat germanii cu trupele generalului Vlasov”. Așa au apărut diviziile românești “Tudor Vladimirescu” și “Horia, Cloșca și Crișan”, cele maghiare, sârbești – nucleul viitoarelor “armate populare” ale țărilor intrate în sfera de influență sovietică.

Un viu interes al celor prezenți la conferință l-a suscitată indicarea unor nume de comuniști români care au făcut carieră după război, proveniți din foștii prizonieri: Nicolae C. Cambrea (nepotul de soră al lui Sergiu Nicolaescu), Gheorghe Stere (fiul omului politic Constantin Stere), Aurel Stancu (ofițerul sovietic zis “Bălan”, membru al Comisiei Aliate de Control din România), Alexandru Mățâ (fostul avocat basarabean al Anei Pauker din “procesul de la Craiova”) ș.a.

În sfârșit, o serie de documente aduc relatări despre lungul drum al întoarcerii acasă a prizonierilor: “Primii s-au repatriat cei bolnavi sau aflați la o vârstă înaintată, prin august-septembrie 1945”. Cartea conține în anexă o listă cu 500 de ofițeri români eliberați la 15 martie 1946, așadar la aproape doi ani de la semnarea *Convenției de Armistițiu*. V. Văratec a remarcat că aceștia erau de fapt ofițeri în rezervă, foști avocați, învățători de la țară etc., care au promovat cu succes prin mecanismul transformării

²¹ Vezi pe larg, S.G. Sidorov, *Организация питания военнопленных в СССР в 1941-1945 гг.* (Organizarea alimentației prizonierilor de război în URSS în anii 1941-1945), în „Вестник ВолГУ” (Buletinul Universității de Stat din Volgograd), Seria 4: Istorie. Filosofie, Ediția I, Volgograd, 1996, pp. 74-78; S.G. Sidorov, *Труд военнопленных в СССР. 1939-1956* (Munca prizonierilor de război în URSS în 1939-1956), Volgograd, RGB OD, 2001.

politico-ideologice și au plecat în România cu misiunea precisă de a pregăti populația pentru viitoarele alegeri parlamentare. Cei mai mulți prizonieri români au rămas în lagărele sovietice și după Conferința de Pace din 1947 de la Paris, iar ultimii au revenit în țară în anul 1956.

În încheierea prelegerii sale, Vitalie Văratec a arătat că demersul științific la care a luat parte nu a făcut altceva decât să sublinieze principalele probleme din tematica parcursului prizonierilor români în URSS: “e un început bun, merit să recupereze măcar ceva din memoria eroilor..., dar este nevoie de mai mult; se pot scrie studii pe problema locurilor de concentrare a prizonierilor, de exemplu”. Autorul a adresat tinerilor istorici o veritabilă “chemare” de a studia cantitatea uriașă de documente existente în arhivele rusești, disponibile în continuare cercetării științifice.

Octavian Dascăl

Niall Ferguson, *Marele declin: cum decad instituțiile și mor economiile*, traducere de Lucia Popovici, Iași, Editura Polirom, 2014

Volumul de față urmează ediției din limba engleză, *The Great Degeneration: How Institutions Decay and Economies Die*, apărută la Allen Lane, Marea Britanie, în 2013. “Marele Declin” este sintagma prin care Niall Ferguson definește un fapt, un proces și un imens “rezervor de sens istoric”: decăderea Occidentului. Această lucrare vizează stabilirea cauzelor statului staționar¹, pornind de la observația lui Adam Smith potrivit căreia atât stagnarea, cât și creșterea sunt în mare măsură rezultatele “legilor și instituțiilor”. Teza centrală a prezentei cărți este aceea că situația statului staționar chinez din epoca lui Smith a devenit similară cu cea a unei însemnate părți a lumii occidentale actuale, autorul considerând că legile și instituțiile sunt problema, iar Marea Recesiune este doar un simptom al unui Mare Declin mai profund.

Pentru a ajunge la resorturile de adâncime ale Declinului, Niall Ferguson propune patru direcții analitice ale cărții, iar formularea sa este una remarcabilă:

Pentru a demonstra că instituțiile occidentale au decăzut cu adevărat, va trebui să deschid câteva cutii negre sigilate demult. Prima este cea cu eticheta „democrație”. A doua este etichetată „capitalism”. A treia este „statul de drept”. Și a patra este „societatea civilă”. Împreună, ele reprezintă componentele-cheie ale civilizației noastre. Vreau să arăt că înăuntru al acestor cutii negre – politică, economică, juridică și socială – există seturi extrem de complexe de instituții interconectate. Aidoma circuitelor din computerul sau smartphone-ul dumneavoastră, aceste instituții sunt cele care fac dispozitivul să funcționeze. Iar dacă ele încetează să mai funcționeze, acest lucru se datorează probabil unui defect în rețeaua instituțională. Nu poți înțelege ce e în neregulă doar uitându-te la carcasa strălucitoare. Trebuie să te uiți înăuntru.²

¹ Formulă utilizată de Adam Smith prin care acesta înțelegea o fostă țară bogată care a încetat să se mai dezvolte.

² Niall Ferguson, *Marele declin: cum decad instituțiile și mor economiile*, Iași, 2014, p. 20.